

ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ
XLVI/2005

Проф. др Милорад Божић

**СРБИЈА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА: СТАЊЕ
ЕКОНОМИЈЕ И ПРОЦЕС ДРУШТВЕНИХ
РЕФОРМИ**

UDK 338.24021.8(497.11)"20"

Рецензент: проф. др Владимир Серјевић

Сажетак

Србија се задњих година, у периоду убрзане транзиције, сусреће са бројним проблемима који нису само карактеристика транзиционог процеса, већ и наслеђеног стања из новије прошлости и политике која је вођена, и која се и данас води, у области друштвеног и економског развоја. Основни међу њима јесте низак степен привредног развоја који генерише бројне друге проблеме, попут: високе незапослености радне снаге, текуће економске нестабилности, дефицита у економским односима са иностранством и др. Превазила-

жење таквог стања у привреди у смислу убрзања процеса њеног развоја треба да буде основни задатак развојне политике. Поред већих инвестиција и нових технологија, битан услов за то јесте убрзање реформи привредног система. Додатно значење тога процеса произилази из чињенице да је стратешко определење Србије прикључење Европској унији. Имајући то у виду, реформама треба допринети убрзању привредног развоја или и, паралено с тим, приближити Србију Европској унији.

Кључне речи: привреда, развој, реформе, незапосленост, инфлација, спољна трговина, спољни дуг.

Проф. др Милорад Божић¹

СРБИЈА НА ПОЧЕТКУ ХХІ ВЕКА: СТАЊЕ ЕКОНОМИЈЕ И ПРОЦЕС ДРУШТВЕНИХ И ЕКОНОМСКИХ РЕФОРМИ*

Увод

На самом почетку новог миленијума, у првих пет година, Србија и даље пролази кроз тежак период економског опоравка, изградње тржишне економије и приближавања европским интеграцијама. За разлику од већине других земаља у транзицији које су пребрдиле транзициону кризу, или су при kraју транзиционог процеса, Србија се још увек налази у глибу транзиције без јасно видљивог краја том процесу. Њен економски опоравак, реформе привредног система и укључивање у европинтеграције су далеко од жељених и проглашених циљева. Разлози за то су углавном политичке природе (консолидација државе, учвршћивање њеног међународног политичког положаја, санација политичких и економских проблема из новије прошлости и сл.), али и спорости у реформама правног и економског система, њихово коначно утемељење према европским стандардима. Посебно се у том правцу споро мењајућа пракса, па због тога изостају којерте промене у економији у смислу њеног бржег и квалитетијег развоја, решавања економских проблема и остваривања значајнијих развојних помака ка развијеној Европи.

Задатак овога рада јесте да учини осврт на економске резултате у Србији у периоду од задњих пет година, али и да укаже на најзначајније проблеме у тој области и то, оне развојне и реформске. Тиме се даје скроман допринос одговору на најважније, и најчешће постављано, питање: каква нам је будућност у економском и друштвеном погледу?

¹ Редовни професор Правног факултета у Нишу.

* Овај рад је урађен у оквиру пројекта Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу европинтеграције, (149014), који реализује Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу уз материјалну подршку Министарства науке и заштите животне средине Владе Републике Србије.

1. Економски развој

Економски проблеми у Србији у задњој деценији прошлог века најочигледнији су у области економског раста и развоја, са изразитим негативним утицајима на друге области економског живота. У том периоду дошло је до великог опадања друштвене производње и разарања структуре те производње која је развијана и грађена за услове велике Југославије.² Највеће смањење бруто домаћег производа (ГДП) у Србији и Црној Гори забележено је 1992. (-27,9%), 1993. (-30,8%) и 1999. године (-19,1%). У тим годинама забележено је и највеће смањење индустријске производње (за исти редослед година оно је износило: -30,6%, -38,2% и -33,0%). У прве две године то смањење је узроковано економском блокадом земље из иностранства а у 1999. години, смањење настаје као последица НАТО агресије. То је изузетно велико смањење друштвене производње у Србији до кога је дошло у релативно кратком временском периоду од само осам година. Оно је представљало прави оркански удар на економију Србије, чије последице ће она морати да лечи у дужем временском периоду.

Узроци крајње непожељног стања и трендова у економском развоју Србије у задњој деценији прошлога века нису само класични транзициони процеси и проблеми карактеристични и за друге земље које су у то време пролазиле кроз процес транзиције већ, пре свега, политичке турбуленције којима је она била захваћена попут економске блокаде од стране међународне заједнице, распада бивше државе СФРЈ, ратова на деловима бивше федеративне државе, НАТО агресије и др. Последице тих догађаја биле су катастрофалне за економију и економски развој Србије: уместо раста и увећања, у том периоду, је дошло до смањења њеног друштвеног богатства и општег сиромашења земље.³

² Економски развој Србије и других република у саставу бивше Југославије, у деценијама после Другог светског рата, био је релативно успешан све до краја 80-тих година. Тада се развој заснивао на методу индустријализације, са великим обимом инвестиција и са крупним структурним променама у привреди и становништву. У том периоду национални доходак у земљи *per capita* повећан је са око 200 на близу 3000 америчких долара. Види: др Станко Радмиловић, *Економска криза и друштвене реформе*, БИГЗ, Београд, 1989.

³ Србија је крајем 80-тих година свrstавана у ред средње индустријски развијених земаља са релативно великим друштвеним богатством. У задњој деценији прошлога века долази до огромних губитака у том богатству, углавном због: дезинвестирања, немогућности одржавања просте репродукције у привреди, ратова, претварања дела тог богатства у текућу потрошњу, економског пропадања предузећа и др. Процена тог смањења никада није извршена па релевантни подаци о томе не постоје.

Почетком ове деценије започиње једна нова фаза у политичком и економском развоју Србије. Унутрашње политичке промене до којих је дошло 2000. године, обезбедиле су нову позицију Србије у односима са Западом, посебно са међународним организацијама и институцијама. Из фазе конфронтације са светом прешло се у фазу сарадње, наравно на новим основама и са новим циљевима. Тиме су се стекли услови за нову макроекономску политику у Србији, чији је један од основних задатака подизање нивоа и убрзање процеса економског развоја. Резултати те политике у петогодишњем периоду могу се апоксимативно изразити подацима у наредној табели.

Табела бр. 1

Макроекономски показатељи развоја Србије у периоду 2000-2005. године⁴

Година	ГДП у милионима \$	ГДП <i>per capita</i> у \$	Годишње стопе раста ГДП
2000	8.190	966	6,4
2001	10.528	1.371	5,5
2002	14.320	1.908	4,0
2003	18.839	2.512	3,1
2004	23.532	2.979	8,5
2005	-	3.183*	6,5*

*Процена РЗС

Извори: *Investment Guide for Southeast Europe 2006*, www.seeurope.net и
Саопштење РЗС бр. 323, од 28. децембра 2005.

Генерално, привредни развој Србије у посматраном периоду је релативно успешан. Сви посматрани показатељи имали су узлазни тренд, али економско стање у Србији није битније промењено у последњих пет година. Годишње стопе привредног раста кретале су се од 3,1% до 8,5% што, само по себи, говори о нестабилности и великим осцилацијама у динамици тога раста. Константно негативан утицај на привредна кретања имала је индустрија, чије су годишње стопе раста (опадања) износиле: 2000., -13,0%; 2001., 0,0%; 2002., 1,7%; 2003., -2,7% и 2004., 7,5%. Годишње осцилације у кретању пољопривредне производње у посматраном периоду су биле још веће. Високи раст те производње у 2001. (17,2%) и 2004. (18,2%), практично

⁴ Сви статистички подаци у овом раду не обухватају Косово и Метохију, изузев ако то није посебно наглашено.

је омогућио да и стопа укупног привредног раста у тим годинама буде релативно висока.⁵

Србија је данас једна од најнеразвијенијих земаља у балканском и европском окружењу.⁶ Једноставно, није лако надокнадити велико назадовање у економском развоју забележено у предходном периоду. Из таквог стања економског развоја произилазе бројни други економски и социјални проблеми у Србији чије решавање је највећим делом условљено бржим привредним развојем и подизањем општег степена њене привредне развијености. Оптимистичка варијанта будућег развоја Србије била би она са годишњом стопом раста бруто домаћег производа од 6% до 9%, и то у континуитету у наредних десет година. Тек са таквом динамиком привредног раста Србија би се по степену привредне развијености приближила најмање развијеним земљама Европске уније.

2. Незапосленост радне снаге

Кретања у сектору запослености, односно незапослености, радне снаге углавном су израз глобалних токова у економији сваке земље. У Србији она су и израз реформских промена у процесу транзиције, процесу реструктуирања привреде, демографских кретања и спољних миграција становништва. Висока незапосленост радне снаге синтетички је израз економских и неекономских фактора и промена које су се дешавале у прошлости и које се још увек дешавају. Та кретања су од посебног значаја за економски и социјални положај становништва и породице као основне ћелије друштва.

У задњих шест година незапосленост радне снаге у Србији је изразит економски и социјални проблем за који економска политика није успела да нађе одговарајуће решење. Квантитативно посматрано, број незапослених лица у

⁵ Извор података: РЗС, Саопштење **Основни подаци о друштвено-економским кретањима у 2004. години**, Београд, март, 2005.

⁶ Бруто домаћи производ *per capita* Србије и Црне Горе 2004. године, изражен паритетом куповне моћи (purchasing power parity PPP), износио је 5.393 америчких долара. То је ову земљу, заједно са Босном и Херцеговином и Албанијом, сврставало у дно лествице балканских земаља по степену економског развоја. Одговарајуће вредности овог показатеља у другим балканским земљама биле су: Албанији 4.570, БиХ 4.191, Бугарској 7.623, Хрватској 9.794, Грчкој 19.217, Македонији 5.787, Румунији 8.609, Словенији 20.690 и Турском 6.748 америчких долара. Извор: www.seeurope.net

послатраном периоду се стално повећавао, тако да Србија данас спада у ред земаља са највећом незапосленошћу у Европи.⁷

Табела бр. 2.

Запосленост и незапосленост радне снаге у Србији

Година	Број запослених (у хиљадама)	Број незапослених (у хиљадама)	Стопа незапослености
2000	2.097	722	25,6
2001	2.102	769	26,8
2002	2.067	843	29,6
2003	2.041	947	31,7
2004	2.039	945	31,7
2005*	2.037	995	32,8

* За I-VIII 2005.

Извор: РЗС, билтен *Саопштења*, за тразличите године

Одржавање високе незапослености радне снаге у Србији у послатраном периоду, углавном је узроковано:

- релативно спорим растом и развојем привреде, који нису обезбедили довољно нових радних места;
- ослобађањем вишкова радника у процесу приватизације друштвених и државних предузећа;
- отварањем стечаја у већем броју привредних предузећа и
- релативно великим запошљавањем радне снаге у сектору сиве економије, које званична статистика о запошљавању не региструје.

Проблеми незапослености у Србији би били још израженији да да је припраштај становништва био већи и да велики број, нарочито младих људи, у посматраном и претходном периоду није емигрирао у иностранство. На другој страни, у Србију је нашло свој други дом и неколико стотина хиљада избеглица из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије, међу

⁷ Стопа незапослености у ЕУ 25, у периоду 2000-2005. године, по годинама, кретала се: 8,79%, 8,5%, 8,9%, 9,1% и 9,1%. Наравно, ради се о просечним стопама за све чланице ЕУ, али треба имати у виду да су стопе незапослености радне снаге код новопримљених и мање економски развијених чланица веће од просека Уније. Извор: www.europa.eu.net

којима и велики број радно способног становништва које је тражило запослење. Све то чини проблем незапослености још већим и сложенијим за решавање.

Висока незапосленост радне снаге у Србији у тесној је вези са транзиционим процесима који јој, поред економске, дају и наглашену социјалну димензију. Та димензија је посебно дошла до изражaja у процесу приватизације, реструктуирања и стечаја друштвених предузећа. Многа од тих предузећа била су принуђена да отпуштају раднике, да их превремено пензионишу, или да их фиктивно воде на списку запослених без њиховог правог радног ангажовања, врло често и без исплате зарада тој категорији радника.⁸ Висока незапосленост радне снаге условљава и високу њену понуду на тржишту рада. Раскорак између понуде и тражње за радном снагом на том тржишту има своју кватитативну, структурну и регионалну димензију. Она је од значаја и за кретање зарада запослених, које су у Србији још увек на ниском нивоу. На њих свакако утиче и велика понуда радне снаге на тржишту рада.⁹

3. Текућа економска нестабилност и инфлација

Текућа економска нестабилност представља врло изражен економски проблем у Србији, и то у дужем временском периоду. Она има различите аспекте и димензије, али је инфлација њен синтетички израз. Србија спада у ред малобројних земаља у окружењу и земаља у транзицији које још увек ни-

⁸ Кретања на сектору запослености радне снаге, под дејством процеса приватизације и реструктуирања привреде, имала су негативан утицај на однос између броја запослених и броја пензионера. У Србији је тај однос врло неповољан са бројним негативним консеквенцама, посебно у сектору јавне потрошње. У 2005. години у Србији је био седећи број корисника пензија: код Фонда ПИО запослених 1.238.679; код Фонда ПИО пољопривредника 202.931 и код Фонда ПИО самосталних делатности 44.723. Томе треба додати и неколико десетина хиљада војних пензионера. Извор: РЗС, *Статистички календар за 2005.*

⁹ Просечна нето зарада запослених у Србији била је у: 2003. 176 евра; 2004. 193 евра и у 2005. години 209 евра. Стопе раста нето зарада у Србији по годинама износиле су: 2001. 16,5%; 2002. 22,9%; 2003. 13,6%; 2004. 10,1% и 2005. 5,7%. По динамици раста оне су надмашиле реалан раст бруто домаћег производа и раст продуктивности рада у задњих пет година. Кумулативно, у периоду 2001–2005. године зараде су порасле за 75,8%, ГДП је повећан за 27,8%, а продуктивност рада порасла је за 48,5%. Види: *Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2006, са пројекцијом за 2007. и 2008. годину*, Службени гласник РС Србије, бр. 98/2005.

су успеле да проблем инфлације у потпуности санирају, да је доведу у економски и друштвено прихватљиве оквире. Још увек висока инфлација израз је бројних поремећаја у српској економији а њене негативне економске и социјалне последице су битан фактор који утиче на квалитет њеног економског амбијента.

Табела бр. 3

Стопе инфлације у Србији

Година	Стопа инфлације
2000	116,0
2001	91,6
2002	19,5
2003	11,7
2004	10,1
2005*	16,5

* Процена РЗС

Извор: Народна банка Србије; www.nbs.yu

Још увек висока инфлација у Србији не представља позитивну референцу за њено приближавање Европској унији, нити за нове кредитне и инвестиционе пројекте код међународних финансијских институција и, генерално, за страна улагања у српску привреду.¹⁰ Очигледно да у Србији реформске промене у области привредног система и економске политике још увек не дају неопходно потребне резултате у области текуће економске стабилности. Узроци који у новије време условљавају инфлацију, мање су монетарне природе, а далеко су више: резултат неусклађености у сектору јавне потрошње, високих трошкова производње, стања трговинског и платног биланса, недовољне ефикасности јавног сектора привреде, структурних проблема у привреди и сл. Ради се о узроцима инфлације чије савладавање тражи суптилније мере антинфлационе политике али и радикалније реформе у многим секторима економије.

¹⁰ Један од највећих успеха ЕУ на економском плану јесте остваривање континуиране економске стабилности. Инфлација, као један од показатеља те стабилности, кретала се по следећим стопама у задњих шест година (мерена дефлатором ГДП за свих 25 чланица): 2000. 1,6%; 2001. 2,5%; 2002. 2,6%; 2003. 2,2%; 2004. 2,1% и 2005. 2,0%. Извор: www.europa.eu.int

4. Спољна трговина и спољнотрговински биланс

Променом политичке власти у Србији октобра 2000. године, стекли су се услови за нормализацију њених политичких и економских односа са светом. У релативно кратком временском периоду, после тог догађаја, укидају се остатци економске блокаде Србије и Црне Горе која је била карактеристична за њене економске односе са иностранством током 90-тих година.¹¹ Интерес Србије да се у том периоду шире отвори према свету у спољној трговини, испољава се у потреби повећања увоза робе широке потрошње, енергената, сировина па и машина и опреме. Брзи раст увоза превасходно је био у функцији повећања понуде на, у то време, робом гладном домаћем тржишту. Такав раст увоза могао је бити остварен захваљујући наглој либерализацији увоза и политици девизног курса који су у то време представљали препознатљива обележја спољнотрговинске и девизне политике Србије.¹² Актуелном девизном политиком било је прихваћено тржишно формирање курса динара, уз његово прилагођавање односима понуде и тражње на девизном тржишту и стопи инфлације.¹³ Таква политика условила је нагло повећање и брзи раст увоза роба из иностранства и нагло повећање спољнотрговинског дефицита.

¹¹ Рецидиви економске блокаде Србије из тог периода остали су и после 2000. године када су њени односи са светом званично нормализовани. Ради се о сталним политичким притисцима и условљавањима Србије који су се односили на сарадњу са Хашким тибуналом и захтевима ММФ-а за одређеним мерама у Србији реформског карактера (приватизација, сузбијање инфлације, смањење јавне потрошње и сл.), које су дошли нарочито до изражaja прилоком преговарања и у реализацији договора о отпису њених дугова од стране Париског и Лондонског клуба поверилаца.

¹² Критичари званичне спољнотрговинске и девизне политике која је вођена у том периоду сматрају да се у Србији сувише брзо ишло на либерализацију увоза. Уз прецењени курс динара то је деловало на убрзани раст увоза који је, на крају крајева, резултирало у енормно високом дефициту спољнотрговинског биланса. Види: др Млађен Ковачевић, *Привреда Србије у ралјама политике*, *Економски анализи*, тематски број, Београд, фебруар 2004., стр. 75-81.

¹³ Депресијација динара према евру износила је: 2003. 11,1%, 2004. 15,5% и 2005. 10,3%. Изузев у 2004. години, у остале две она је била мања од стопе инфлације у тим годинама што може бити аргумент о прецењености курса динара. Извор: www.nbs.yu

Табела бр. 4**Спољнотрговинска размена Србије
- у милионима УСА долара**

Година	Извоз	Увоз	Дефицит
2000	1.558	3.330	1.772
2001	1.721	4.261	2.540
2002	2.075	5.614	3.539
2003	2.755	7.473	4.718
2004	3.701	11.139	7.438
2005*	4.500	11.000	6.500

*Процена РЗС.

Извор: *Економски магазин*, специјално издање, Београд, новембар, 2005.

Брзи раст увоза и повећање дефицита спољне трговине нису само резултат мера сопљнотрговинске и девизне политике, већ и свега онога што се дешавало у производњи у том периоду. Посуствала производња у Србији, нарочито индустријска, није била у стању да задовољи растуће потребе домаћег тржишта нити да издржи жестоку конкуренцију (често и нелојалну) великог увоза робе из иностранства. На другој страни, извозни вишкови производа текстилне, хемијске, дрвопрерадивачке, металопрерадивачке и сличних грана српске индустрије, бивали су све мањи. Са опадајућом производњом у већини од тих грана, са својинском и управљачком агонијом у великом броју индустријских предузећа (претежним извозницима у ранијим периодима), и изостајањем извозно подстицајних мера економске политике, општи тренд раста извоза Србије био је далеко спорији од раста увоза. То је условило високи текући дефицит у спољној трговини који је, пак, имао/и има утицаја на стање нашег платног биланса са иностранством (његов дефицит).

Стање платног биланса Србије са иностранством било би далеко горе да посматраном периоду немамо позитивне трендове у билансу неробних трансакција (билансу услуга). Наиме, у 2003. години његов позитиван салдо износио је 289 а у 2004. години 405 милиона америчких долара. Тада салдо би могао бити далеко већи ако би се извозу услуга поклонила посебна пажња са применом низа подстицајних мера развоја тих услуга. Резерве у том погледу постоје нарочито када су у питању: развој туризма, свих врста саобраћаја, развој услуга друштвених делатности (образовања, здравства, културе и сл.). Претпоставка томе јесу већа инвестициона улагања у сектор услуга, њихова тржишна (посебно извозна) оријентација, извозни маркетинг и сл. Постоје

потребе и могућности да се значајан део страних инвестиција усмери на сектор услуга, чиме би тај сектор имао значајније место у укупном привредном развоју Србије.

Остваривање тога подразумева и промену схватања о значају услужног сектора за привредни развој и, на тој основи, извозну шансу Србије. У до-садашњој развојној филозофији тог сектора углавном се полазило од домаћих, често само локалних, потреба и тржишта. Занемарује се чињеница да услужни сектор у свету, нарочито оном који је привредно развијен, има високо учешће у укупној економији, да у њему ради преко половине од укупног броја запослених, да су девизни приходи земља по основу извоза услуга врло високи итд. Србија има велике потенцијале за развој здравственог и рекреативног туризма, велико искуство у организацији међународних скупова, спортских приредби и културних манифестација; главни саобраћани коридори Европе и света пролазе кроз Србију, и др. Природном и кадровском потенцијалу, културној традицији и историјском наслеђу и искуству које имамо, нужно је додати капитал и нове технологије како би се сектор услуга брже развијао, између осталог, и у функцији његовог већег доприноса платном билансу земље.

5. Задуженост земље у иностранству

Проблем задужености и задуживања у иностранству представља посебан проблем у свим земљама у транзицији, па и у Србији. У условима ниске привредне активности и сиромаштва поставља се питање да ли се треба задуживати у иностранству, колико, како утрошити узете кредите и како их отплатити. У одговору на та питања треба поћи од тога да се инострани зајмови користе у два случаја:¹⁴

- а) када земља западне у неприлике из којих без страног зајма не би могла изаћи, без штете много веће од цене задуживања, и
- б) када земља себи постави циљеве за развој привреде за чије остваривање јој није довољна домаћа штедња.

¹⁴ Види: проф др Благоје Бабић, **Поново о управљању спољним дугом**, *Економски анали*, Београд, мај 2004. године, стр, 27-30

Приликом задуживања у иностранству потребно је поштовати „златна правила“:
а) узајмљивање у иностранству је оправдано ако се истовремено стекну два услова:

- узајмљена средства треба да буду уложена уз стопу приноса вишу од активне каматне стопе, тј. каматне стопе уз коју је зајам добијен, и
 - узајмљена средства морају бити уложена тако да увећају девизни приход у валутама у којима се зајам мора отплаћивати.
- б) главница се мора смањити бар за једну новчану јединицу годишње и
ц) не сме се допустити капитализовање камата.

У протеклом периоду Србија је била принуђена да се узајмљује у иностранству што је условило раст њеног иностраног дуга. Притом, треба имати у виду да је Србија наследила велики део иностраног дуга бивше СФРЈ, који јој је припао деобним билансом. Задуживање у иностранству задњих година било је условљено потребом покретања и одржавања производње у деловима привреде који су највише израубовани у протеклој деценији и покривања дефицита у финансирању дела јавне потрошње.

Табела бр. 5

Спوليјни дуг Србије¹⁵

- у милионима УСА долара

Година	Износ дуга
2000.	10.829
2001	11.105
2002	11.200
2003	13.875
2004	14.009
2005*	14.880

* Октобра 2005. године

Извор: www.nbs.yu

Спوليјни дуг Србије у посматраном периоду има растући тренд и поред тога што је део њеног дуга отписан споразумима са Лондонским и Париским

¹⁵ Станје дуга у табели исказано након отписа 62% од стране Лондонског клуба поверилаца (отписано око 1,7 милијарди долара). Износ дуга исказан у табели обухвата и 1.169 милиона долара дуга Косова и Метохије, који Србија уредно сервисира.

клубом поверилаца.¹⁶ Такав раст је условљен недостатком инвестиција, посебно у јавном сектору привреде (привредној инфраструктури) ради одржавања просте репродукције у њему и отклањања уских грла. Део иностраних кредита употребљен је и за финансирање развоја неких грана пољопривреде и индустрије као и за неке облике текуће потрошње (у области буџета и финансирања друштвених делатности). Основно питање које се поставља овом приликом јесте: какви су ефекти тога задуживања на привредни развој и да ли Србија са оваквим привредним развојем може да уредно сервисира дуг према иностранству у будућности? Одговор на њега захтева посебну анализу, али је једно сигурно да је задуживање у иностранству у посматраном периоду било неопходно ради премошћавања провалија у српској економији које су настале 90-тих година.

6. Недовољне инвестиције

Инвестиције представљају централни проблем сваке развојне политике. У оној мери у којој једна земља реши проблем инвестиција у тој мери је она решила и проблеме свог привредног развоја. Зато инвестиционој политици, као сегменту развојне политике, треба посветити посебну пажњу. Њени основни задаци су: обезбеђење потребног обима инвестиција, макроекономско структурирање инвестиција и деловање у правцу повећања ефикасности инвестиционих улагања.

Проблеми инвестиција у Србији су у великој мери изражени и то у дужем временском периоду. Све оно што се дешавало у њеној економији у задњој деценији прошлога века па све до данас, утицало је да обим инвестиција буде врло низак. У условима економске блокаде из иностранства, хиперинфлације, нефункционисања правног система, поремећаја у систему расподеле и сл., драстично су смањена издавања за инвестиције. Стање у привреди и систем њеног пословања у нерегуларним условима, практично је уништио сваки вид акумулације. Она је престала бити извор инвестиција у мери да би могла убрзати привредни развој. Слично је и са амортизацијом која се великим делом прелива у текућу потрошњу. То се остварује нереланим исказивањем трошкова производње и не функционисањем система њене заштите од инфлаторних и других удара. Све је то довело до дезинвестирања у бројним

¹⁶ О томе види: Проф. др Радован Ковачевић, *Дефицит робне размене са иностранством и задуженост Србије*, *Економски анализи*, Београд, мај 2004., стр., 43-52

гранама индустрије и другим делатностима чиме је доведена у питање и праста репродукција у њима.

Задњих година чине се напори да се повећа обим инвестиција у Србији јер без тога не може се очекивати убрзање процеса привредног развоја. У том правцу се користе бројне мере и активности: привлаче се стране инвестиције, остварује процес приватизације, уређује систем амортизације, користе се инострани кредити и иностране донације, води инвестицијама примеренија политика макроекономске расподеле и др. Када је реч о донацијама из иностранства њихов девизни износ намењен државним органима и организацијама евидентиран преко Народне банке Србије, у периоду 2000-2005. износио је 284.578.245 милиона долара.¹⁷ Највећи део тих средстава уложен је у привредне, најчешће инфраструктурне, инвестиције и инвестиције у друштвене делатности и комуналну инфраструктуру. У том периоду као извор инвестиција јављају се и приходи државе и локалне самоуправе од приватизације привредних предузећа (приватизациони приходи). Посматрано по годинама они су износили: 2003., 33,1; 2004., 12,5 и 2005. године 42,2 милијарди динара.¹⁸ Висина тих прихода на годишњем нивоу у прошлости, и у будућности, зависи од атрактивности предузећа која се приватизују (њихове тржишне вредности) и броја предузећа која се приватизују. Крајњи резултат свих тих активности јесте постепено повећање обима инвестиција.

Табела бр. 6

Учешће инвестиција у бруто домаћем производу Србије

- у %

Година	Учешће
2001	9,2
2002	13,1
2003	14,1
2004	16,4

Извор: Влада Републике Србије: **Меморандум о економској и финансијској политици у 2006.** ..., Службени гласник РСрбије, бр. 98/05, стр. 20

¹⁷ По годинама, тај прилив донација из иностранства је износио: 2000/2001., 92.967.622; 2002., 128.737.819; 2003., 48.222.417; 2004., 8.603.038; и 2005 (до децембра) 6.047.347 долара. Извор: www.nbs.yu

¹⁸ Извор: РЗС, билтен *Саопштења*, за одговарајуће године

Како повећати обим инвестиција у скорој будућности јесте једно од основних питања развојне политике Србије. Генерално посматрано, за то повећање потребно је створити одговарајући друштвени амбијент, који се може исказати са неколико елемената:

- повећање степена политичке и безбедносне стабилности;
- обезбеђење вишег нивоа економске стабилности, посебно, обарање и држање под контролом инфлације;
- функционисање правног система и његова дограма;
- убрзање процеса реформи привредног система и економске политике;
- наставак процеса приближавања Европској унији, све до коначног чланства Србије у ту асоцијацију и сл.

Друштвени амбијент са назначеним елементима само је претпоставка повећања обима инвестиција у Србији у скорој будућности. Да би дошло до његовог стварног повећања неопходне су конкретне активности и мере, које би се могле свести на следеће:

- макроекономска прерасподела ГДП у корист инвестиција, нарочито када је реч о прерасподели његовог приаста;
- раст свих облика штедење у друштву, посебно афирмација њених дугорочних облика;
- мерама економске политике подстицати инвестициону активност правних и физичких лица;
- активнији однос државе и јавног сектора привреде према инвестицијама у његов развој, посебно, према ефикасности инвестиција у том сектору;
- развој концесионарства као облика инвестиционих улагања;
- оснапобљавање банкарског система за обимнију понуду инвестиционих кредита;
- привлачење свих облика страних инвестиција и инвеститора, нарочито у процесу довршавања приватизације у нашој привреди;
- коришћење наменских кредитних средстава и средстава економске помоћи као извора инвестиција у процесу придрживања Србије Европској унији, и др..

На повећање обима инвестиција треба рачунати и као услов за бржи раст запослености радне снаге и бржи технолошки развој. За нова радна места и нове технологије, први услов јесте повећање обима инвестиција. Али то, само по себи, није доволно јер тржишни начин привређивања и приближавање ЕУ нужно подразумева повећање ефикасности инвестиција. То не мора да буде у супротности са циљевима који се односе на већу запосленост радне

снаге. Одговарајућим структуирањем инвестиција, повећањем коришћења капацитета, развојем разноврсних облика кооперације и интеграције наших са иностраним предузећима и на друге начине, могуће је истовремено обезбедити раст ефикасности инвестиција, већу запосленост радне снаге и раст продуктивности рада.

6. Економске реформе: докле смо дошли и шта нам предстоји?

Економски развој, економска стабилност и успешност у решавању економских проблема Србије, у великој мери су условљени (и зависе) од токова (и резултата) економских и друштвених реформи. Она је још увек земља у транзицији са очигледним заостајањем у том процесу. Транзиција у Србији траје већ десетицу година, са врло различитим интензитетом и ефектима у појединачним периодима њеног спровођења. Почетке процеса савремених реформи привредног система и економске политике налазимо још крајем 80-тих година, тачније, 1988. године када је бивша СФРЈ усвојила Амандмане на Устав из 1974. године којим је отворен процес политичком плурализму у плурализму својине, као основама развоја савременог грађанског друштва и тржишне привреде.¹⁹ Међутим, започет процес реформи у Србији ће практично бити заустављен због познатих политичких тубуленција у Србији 90-тих година. Наставак суштинских транзиционих реформи започеће 2000. године после политичких промена. На њега ће снажно утицати нормализација односа Србије (СР Југославије а затим Србије и Црне Горе) са светом, међународне организације и асоцијације попут ММФ-а, Светске баке и Европске уније, као и унутрашње потребе да се реформама утиче на решавање неких отворених економских проблема (попут инфлације, на пример), и изграђује нови привредни систем примерен процесу приближавања Србије ЕУ.

Ако би смо желели да направимо пресек онога што је у Србији до сада урађено у реформи привредног система и економске политике, у односу на систем и политику из периода социјалистичког самоуправљања, на путу изградње

¹⁹ У односу на друштвене и економске реформе у другим бившим социјалистичким земљама (земљама у транзицији), Србија је у оквиру СФРЈ прва кренула у процес транзиционих реформи. Међутим, познати политички и економски догађаји, условили су да она у том процесу веома застане. Данас је она, по оствареним реформама и њеним резултатима, на зачелу листе тих земаља заједно са једним малим бројем земаља у транзицији са простора Балкана.

савремене тржишне привреде, онда би смо могли да апострофирамо следеће чињенице (резултате):

- скидање свих формално-правних и практичних ограничења приватној својини, као основном облику својине у систему тржишне привреде;
- нормативно и стварно прихватање категорија тржишне привреде попут: капитала, профита, тржишта роба, рада и капитала; економских слобода, ме-нацмента и предузетништва, економских критеријума пословања и економ-ске нужности, и сл.;
- промене организационе структуре привреде у правцу стварања привредних друштава (лица и капитала), као основних привредних субјеката који своје оснивање и пословање заснивају на економским слободама и профиту;
- промене економских функција државе у правцу смањења њених директних управљачких функција и развој нових институција и усмеравајућих економ-скополитичких функција државе примерених тржишној привреди;
- утемељење основа тржишног система у бројним подсистемима привредног система: систему својине, монетарно-кредитном, фискалном,²⁰ спољнотрго-винском, девизном, систему јавне потрошње, систему тржишта и цена, и др.

Све ове реформске промене вршене су задњих година у условима повећане економске и сваке друге отворености Србије према свету. С друге стране, спровођење тих промена рађало је друге пробле и противуречности које друштво и држава нису успевале да до краја сагледају и реше. Ради се о про-блемима попут: великог економског и социјалног раслојавања у друштву (повећање сиромаштва великог дела становништва); повећања незапослено-сти радне снаге, заоштревање и продубљивање противуречности између раз-вијених и неразвијених делова земље, противуречности између власника и невласника капитала, града и села; раста сиве економије, корупције и кри-минала у друштву, и сл. Побројани и њима слични проблеми, између оста-лог, израз су процеса спровођења реформи, односно њиховог утицаја на еко-номске и друштвене токове.

²⁰ Једна од највећих промена у фискалном систему јесте увођење пореза на додатну вредност којим је замењен до тада примењиван порез на промет производа и услуга. До практичних промена (примене ПДВ-а) дошло је од 1. јануара 2005. године без неких већих проблема јавној потрошњи. Тиме је наш порески систем, заједно са дру-гим променама у њему, у великој мери усаглашен са пореским системом у земљама чланицама ЕУ.

Наставак процеса реформи у Србији условљен је најмање трима групама фактора:

- а) реформе су вло значајан услов решавања нагомиланих економских и социјалних проблема у друштву;
- б) реформе су у функцији развоја новог система друштвених вредности утемељених на грађанских слободама и тржишној привреди и
- ц) реформе су услов приступања Србије европротегацијским процесима.

Садржак будућих реформи условљен је достигнућима већ спроведених реформи у појединим областима привредног система и економске политике, нашем политичком и економском реалношћу и захтевима који произилазе из процеса придрживања Србије ЕУ. Ради се о променама које су суптилније у односу на досад извршене промене, којима треба да се оствари нови квалитет њиховог утицаја на економију земље и решавање њених економских и социјалних проблема. Као најзначајније, међу њима, треба поменути:

- а) наставак и довршавање процеса приватизације друштвених предузећа;²¹
- б) реформа јавног сектора привреде (јавних предузећа), у циљу повећања њихове економске ефикасности;
- ц) реформа појединих облика јавне потрошње из домена тзв. друштвених делатности: система пензиног и инвалидског осигурања, здравства, образовања, културе, медија и сл.;
- д) прихватање и уградња у привредни систем стандарда и правила Европске уније, као израз приближавања Србије тој асоцијацији;
- е) развој свих облика кокуренције у привреди и ванпривредним делатностима;
- ф) заокруживање система и политике легализовања економских активности које се данас обављају у сектору сиве економије;
- г) подизање на виши степен финансијске дисциплине, како између привредних субјеката, тако и између њих, државе и становништва;
- х) изградња система социјалне заштите којима ће се ублажити садашње социјалне разлике у друштву, и предупредиле нове, и др.

Отпочињањем преговора о стабилизацији и придрживању између ЕУ и Србије и Црне Горе, октобра 2005. године, почиње нова фаза у развоју еко-

²¹ Приватни сектор у Србији још увек није постао доминантан у свим областима економског живота. Тако, на пример, у 2004. години његов удео у БДП износио је 55%, удео у запослености радне снаге 35% и удео у укупном капиталу 29%. Извор: РЗС, билтен Трендови, децембар, 2004.

номских и других односа између Србије и ЕУ.²² Њиме се и формално потврђује опредељеност Србије за приступање овој европској асоцијацији, али њиме Србија преузима обавезу да убрза процес реформи свог политичког и привредног система. Временско трајање преговора по том Споразуму, у крајњем, зависиће од тога колико и како Србија у свом законодавству и пракси буде примењивала стандарде и правила ЕУ. То јој може скратити или про-дужити потребно време до њеног коначног чланства у Европској унији.

Спровођење реформи у овим областима (њихов наставак), подразумеда дефинисање дугорочне стратегије економског развоја у Србији којој треба прилагодити и намеравање промене у привредном систему и економској политици. Резултати у спровођењу тих реформи зависиће и од резултата реформи и у другим областима друштвеног живота у Србији које су врло битне за исходиште економских реформи и њихове резултате. Ради се о:

- а) функционисању правног система;
- б) сузбијању корупције у друштву и
- ц) повећању степена јавне одговорности државних и друштвених инсти-
туција и функционера.²³

Закључак

1. Актуелно економско стање у Србији захтева додатно интензивирање друштвених напора како би се убрзо привредни развој и у, релативно кратком временском периоду, подигао општи степен њене економске развијено-сти. Једино је на тај начин могуће надокнадити део онога што је пропуштено и изгубљено у протеклом периоду. Без убрзаног привредног развоја и, на тај начин, подизања степена економске развијености, не могу се успешно решава-

²² У преговорима са ЕУ по том Споразуму Србија је највећим делом независна од Црне Горе. Практично, о свим питањима из области економског живота Србија и Црна Гора ће независно једна од друге преговарати са ЕУ. Заједнички ће се разговарати о једном мањем броју политичких питања.

²³ Једна од специфичности реформи у Србији јесте да на њихов ток и смер у значај-ној мери утичу разни формални и неформални лобији. Однос између власти и еко-номских и других лобија је врло битан за резултате реформи и економски развој. Према Бошку Мијатовићу, у Србији на политички и економски живот (одлуке вла-сти), на почетку трећег миленијума, делују четири лобија: финансијски, енергетски, про-изводни (заштита неких грана производње од иностране конкуренције), и медиј-ски. Додали би смо: и приватизациони. Види: Четири године транзиције у Србији, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2005., стр. 28

вати отворени проблеми српског друштва, попут: незапослености радне снаге, постизања трајне економске стабилности, осетнијег раста животног стандарда становништва, дефицита у економским односима са инострanstвом, заостајања у технолошком развоју и др. У супротном, ако би изостао бржи привредни развој у Србији, и то у непосредној будућности, постоји рељана опасност да њено заостајање за развијеном Европом буде још веће и да се економски и социјални проблеми у њој и даље драстично заоштравају са крајње неизвесним последицама на политичком и економском плану.

2. Остваривање убрзаног привредног развоја Србије подразумева активну политику развоја, дogrадњу привредног система и отклањање проблема у друштвеном амбијенту који стоје на путу томе развоју. Већи обим инвестиција, нове технике и технологије и већи степен конкурентности привреде, су три основна задатка те политике. Њихово испуњење подразумева разноврсне мере и активности, међу којима су од посебног значаја: прерасподела бруто домаћег производа у корист инвестиција, стимулисање свих облика штедње, оспособљавање банкарског система да преко обимнијих и повољнијих инвестиционих кредита подржи развој привреде, привлачење разних облика иностраних улагања у српску привреду, обимније коришћење кредитних и других средстава међународних организација и институција, јачање свих облика конкуренције у економији и другим областима друштвеног живота, и др.

3. Стратешко определење Србије јесте прикључење Европској унији. Остваривање тога определења у великој мери је условљено потребом њеног убрзаног привредног развоја. За једно и друго, неопходно је убрзање процеса друштвених реформи, посебно оних које се тичу привредног система и економске политике. Прихватање одговарајућих стандарда и норми понашања које примењује Европска унија у својој пракси треба да омогуће већу ефикасност нашег система и политике. На тај начин би Србија за десетак година могла имати приближно ниво развоја који данас имају средње развијене земље (Грчка, Словенија, Мађарска, на пример), изграђен ефикасан привредни систем, трајну економску стабилност и систем друштвених вредности са основним карактеристикама који данас развија ЕУ. Тиме би била изграђена основа да Србија коначно постане чланица те најзначајније европске асоцијације.

Литература

1. Божић др Милорад, **Економска политика**, Бонафидес, Ниш, 2002.
2. Божић др Милорад и Голубовић др Срђан, **Стране директне инвестиције и њихов утицај на привреду балканских земаља у транзицији**, Зборник радова Правног факултета, XLIII, Ниш, 2003., стр. 27-41
3. Божић др Милорад и Голубовић др Срђан, **Економски аспекти интеграције западног Балкана у Европску унију**, зборник радова *Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграционских процеса*, Филозофски факултет, Ниш, 2005. стр. 145-157
4. ЕУ: **Извештај о спремности Србије и Црне Горе за преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придрживању са ЕУ**, Брисел/Београд, 2005.
5. Група аутора, **Четири године транзиције у Србији**, Центар за либерално-демократске студије , Београд, 2005.; www.clds.org.yu
6. Ковачевић др Млађен, **Основни проблеми и елементи дугорочне стратегије економско-финансијских односа са иностранством**, Економски анали, Београд, 2003., стр. 27-64
7. Влада Републике Србије, **Меморандум буџету и економској и фискалној политици за 2006. годину, са пројекцијама за 2007. и 2008. годину**, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2005.
8. Влада Републике Србије, Канцеларија за придрживање са ЕУ: **Национална стратегија Србије за придрживање Србије и Црне Горе Европској унији**, Београд, јуни, 2005. године
9. Зборник радова, **Свакодневница Србије на почетку трећег миленијума**, Филозофски факултет, Београд, 2005.

Prof. Milorad Božić, Ph.D.

Full Professor

SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: THE POSITION OF ECONOMY AND THE PROCESS OF SOCIAL AND ECONOMIC REFORMS

Summary

In the past few years of accelerated transition, Serbia has encountered a large number of problems which are not only a typical feature of the transition process but also a remnant of the situation inherited from a recent past and the governing socio-economic policy which has been predominant in the field of social and economic development. The major problem is the low economic development which generates numerous other problems such as high unemployment rate of the workforce, ongoing economic instability, deficit in foreign economic relations, etc. The main task of a development policy is to overcome such a state of affairs in economy and speed up the process of economic development. Beside more considerable investments and new technologies, one of the vital requirements is to speed up the reforms of the economic system. An additional significance of this process stems from the fact that Serbia is strategically orientated towards accession to the European Union. Under the given circumstances, the reforms are not only to contribute to the acceleration of the economic development but, at the same time, to draw Serbia closer to the European Union.

Key words: economy, development, reforms, unemployment, inflation, foreign trade, foreign debt

